

Алла Безноса

(м. Полтава)

ЕТНОЛІНГВІСТИЧНІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ ЕТИКЕТНОГО МОВЛЕННЯ УЧНІВ ОСНОВНОЇ ШКОЛИ

У статті розглядається проблема етнолінгвістичних засад формування етикетного мовлення учнів основної школи.

Ключові слова: *етнолінгвістика, мовленнєвий етикет, методика вивчення української мови, комунікативна особистість.*

Розвиток етикетного мовлення школярів є складною багатоаспектною проблемою сучасної науки, що вимагає пошуку ефективної методики навчання українського мовленнєвого етикету, яка б забезпечила результативність у формуванні мовленнєвих умінь і навичок учнів для активної комунікативної взаємодії. Єдність поглядів на мову і національний характер, мову і національну психіку забезпечує етнолінгвістичний підхід до вивчення мови, оскільки етнолінгвістика – це дисципліна, яка вивчає мову в її відносинах з культурою, а також взаємодію мовних, етнокультурних і етнопсихологічних чинників у функціонуванні й еволюції мови (уплив на структуру мови вірувань, звичаїв, побуту, загалом культури народу) [4, с.11].

Концептуальні засади мовної освіти в Україні, які закладені в Національній доктрині розвитку освіти в Україні XXI століття, Концепції 12-річної загальної середньої освіти, Стандарті мовної освіти, передбачають етнокультурний аспект навчально-виховного процесу взагалі. Відповідно до цих положень мета навчання рідної мови в сучасних загальноосвітніх закладах полягає у формуванні мовної особистості, яка розвивається в етнічному середовищі, є носієм і транслятором культурних цінностей, активно наслідує традиції використання рідномовних засобів у спілкуванні. Етнолінгвістичні засади навчання рідної мови передбачають урахування здобутків народної педагогіки як сукупності поглядів, норм, звичаїв, ідеалів, мовленнєвого етикету

та інших духовних цінностей етносу, що знаходять відображення в мові та національно-культурних текстах; народної дидактики, тобто системи принципів, методів, засобів навчання; особливостей етнічної психології індивіда.

Формування мовленнєвого етикету учнів основної школи на засадах етнолінгвістики пов'язане з вивченням мови як оригінального феномена етносу, специфічного способу оцінювання ним світу, а тому сприяє оволодінню школярами національно-культурним мовним компонентом, поглибленню етнознань та виробленню національного колориту їхнього мовлення. До проблем формування мовленнєвих умінь і навичок учнів на етнооснові зверталися Н.Бабич, А.Богущ, Т.Донченко, С.Єрмоленко, С.Караман, В.Кононенко, Л.Мацько, Л.Паламар, М.Пентилюк, Т.Симоненко, О.Смолінська, М.Стельмахович. Незважаючи на великі досягнення в цьому напрямі, у вітчизняній науці відсутнє дослідження, у якому було б обґрунтовано проблему формування етикетних мовленнєвих умінь і навичок учнів основної школи з урахуванням етнолінгвістичних засад навчання, етнопсихологічних особливостей індивіда, залежності його соціальної поведінки від національного виховання. *Мета* статті полягає в теоретичному обґрунтуванні методичної системи етнолінгвістичних засад формування етикетного мовлення. Мета статті потребує вирішення таких *завдань*:

1) виявити етнолінгвістичні чинники формування мовної особистості учнів основної школи;

2) з'ясувати дидактичні умови етнолінгвістичних засад формування етикетного мовлення школярів.

У сучасному динамічному світі звичним явищем стали контакти носіїв різних культур і мов. Незнання або неадекватне відтворення норм мовленнєвої та немовленнєвої поведінки створює труднощі в спілкуванні представників різних лінгвокультурних спільнот і може спричинити різноманітні комунікативні девіації. Національно-культурні чинники мають істотний вплив як на елементи мовного коду, так і на власне процес спілкування [1; 3; 5; 7; 8].

Навчання рідної мови й формування етикетних мовленнєвих умінь і навичок учнів на етнолінгвістичних засадах полягає в засвоєнні ними національно-культурного мовного компонента, тобто сукупності специфічних елементів, які є мовними й культурними кодами, відображають умови життя, особливості світобачення народу, відтворюють загальну картину поведінкових стереотипів.

Особливість етнолінгвістичних засад етикетного мовлення учнів полягає у вивченні рідної мови як етнічного явища, виділенні національно-культурного компонента та оволодінні учнями національно орієнтованими мовними одиницями. Мовні вміння є основою для формування етикетних мовленнєвих умінь і навичок:

- адекватно сприймати тексти-взірці, відтворювати їх, доповнюючи власними думками;
- уступати в діалог за змодельованою ситуацією з дотриманням правил мовленнєвого етикету, створювати умови для успішного зворотнього зв'язку;
- вести бесіду, виявляючи вміння аргументувати й доводити власну думку;
- редагувати власні й чужі висловлювання, збагачуючи їх національно орієнтованими мовними одиницями.

Мовленнєвий етикет, утілений у системі мовних знаків, символів, словесних формул та невербальних засобів, утворює матрицю, що слугує в різноманітних ситуаціях спілкування і є одним із кодів, який відкриває своєрідність національно-мовної картини світу. Мовна поведінка народу перебуває в тісному зв'язку з його культурою, етнопсихологічними рисами, традиціями. Такі етнопсихологічні ознаки українців, як доброзичливість, увічливе ставлення до співрозмовника, почуття власної гідності, честолюбство мають вияв у тому, що семантичним центром багатьох висловів українського етикету є слова з частинами *добр-*, *здоров-*, *ласк-* (*добриденя, добривечір, доброго ранку, на все добре, добродію; здоров був, здорові були, доброго здоров'я, здрастуйте; будь ласка, ласкаво прошу, з вашої ласки* та інші).

Питомість форми кличного відмінка не викликає жодних сумнівів, бо є суттєвою диференційною ознакою українського мовленнєвого етикету, яка проявляється в тому, що вокативи характеризуються особливою специфічністю і виразністю у зв'язку з тим, що в однині вони здебільшого виражаються формою кличного відмінка іменника, наприклад: *Добрідень Вам, Сидоре Петровичу! Доброго здоров'я Вам, Степане Йвановичу!* У якості завдання учням можна запропонувати утворити форму кличного відмінка від поданих одиниць: *громадянин, добродій, достойний, пан(пані), Марія Іванівна, Ганна Степанівна, Микола Васильович, Надія Дмитрівна, Олег Петрович, Сергій Якович, Леся Михайлівна, шановний колега, друг Олександр, пані Катерина, товариш Михайло, пан Іваничук, колега Тарасенко, Іван Петрович, Галина Сергіївна.*

Важливим завданням нам видається показати, витлумачити учням, як культура трансформується в стиль поведінки мовця, у манеру спілкування, у такі аспекти поведінкової компетенції, як увічливість, повага і соціально прийнятна поведінка, тобто в стереотипну поведінку. У ній концентруються риси національної вдачі, національного характеру, що формується століттями.

Багаторазова повторюваність формул увічливості – привертання уваги, вітання, прощання, звертання, рекомендування, знайомства, подяки, вибачення, прохання, поздоровлення, побажання – сприяла тому, що до кожної з них виробилися відповідні мовні стереотипи, так звані кліше, призначені для маніфестації соціальних стосунків [6, с.55]. Тобто у процесі довготривалого співіснування людей у соціумі був вироблений цілий комплекс механізмів регулювання поведінкою людини за тих чи інших обставин. Це уявлення про те, як індивід повинен поводити себе в типових ситуаціях відповідно до його соціальної ролі (начальник – підлеглий, чоловік – дружина, батько – син, продавець – покупець, пасажир – контролер і т. д.) [5, с.10].

Будучи відображенням системних стосунків реальної дійсності, національно-культурні форми мовленнєвого етикету стандаризуються, переходять у відповідні стереотипи спілкування. У свідомості людини

закладені стереотипні фрази, кліше або шаблони, які вона використовує щоденно в будь-якій ситуації. Кожна однотипна ситуація ввічливого контакту співрозмовників послуговується групою формул і висловів, які здатні утворювати синонімічні ряди. Цікавим є те, що чимало українських етикетних виразів можуть використовуватися в різних комунікативних ситуаціях, наприклад: *Дай Боже!* може передавати і вітання, і прощання; *Доброго здоров'я!* – привітання і побажання; *Вітаю!* – і привітання, і побажання, і прощання. Завдяки цим виразам розширюється реєстр засобів словесного оформлення різних комунікативних ситуацій. Це дає можливість уникнути одноманітності й повторів в індивідуальному мовленні. Наявність синонімічних рядів українського мовленнєвого етикету дає можливість вибору формул у мовленнєвому акті. Вибір тієї чи іншої одиниці обумовлений екстралінгвістичними факторами: характером ситуації, а також біо-соціальними характеристиками мовців. Так, людям старшого віку в основному властива підкреслена ввічливість. Старше покоління є більш консервативним, дотримується сталих традицій мовленнєвої поведінки: *З Богом! Дай Боже здоров'я! Боже помози!* та інші. Формулами *Вітаю (тебе, Вас, вас)!* *Радий (тебе, Вас, вас) вітати!* *Моє шанування!* *Дозвольте (тебе, Вас, вас) привітати!* вітаються переважно інтелігенти старшого і середнього покоління. Слід мати на увазі, що соціальні ознаки індивідів здебільшого накладаються одна на одну. Мовленнєва поведінка інтелігентів тієї ж вікової групи має свої специфічні особливості: вони вживають шанобливіші формули: *Радий вітати Вас!* *Дозвольте привітати Вас!* *Дозвольте репрезентуватись!* *Дозвольте відкланятись!* та інші. Молодь намагається виділити одиниці мовного етикету експресивно, часто використовуючи запозичені мовленнєві стандарти: *Salut!* *Hello!* *Good bye!* *Merci!* *Thank you!* *Pardon!* Це пояснюється тим, що молоді люди більш схильні до інновацій, до впливу моди, тому в їх мовленні часто з'являються етикетні новоутворення зі зниженим, навіть фамільярним відтінком. Важливим диференційним фактором, який упливає на вибір стандарту мовленнєвої поведінки, часто є місце проживання. Сільське

населення більш схильне до традицій, звичаїв: *Йди з Богом! Дай Боже добрий день! Пошли Вам Боже здоров'я! Хай Бог помагає!* та інші.

На уроках рідної мови можна запропонувати учням виконати такі завдання:

1. Знайдіть серед поданих нижче виразів етикетні формули нейтральної, високої, фамільярної тональності: *Доброго ранку. Привіт. Салют. Складаю подяку. На добраніч. Смачного. Доброго здоров'я зичу. Здорові були. Будьте так ласкаві. Не відмовте мені. Прошу уклінно. Добри вечір. Здоров. Дозвольте висловити вдячність. Можна Вас попросити. Дякую щиро. Щасливо.*

2. Напишіть офіційний та приватний лист, використовуючи запропоновані нижче звертання: *Високоповажний пане професоре, шановний добродію, вельмишановна пані добродійко, ласкавий друже.* У чому різниця таких листів?

3. Розкажіть, коли висловлюються такі побажання? Яка їх будова? Чи існують у вашій місцевості паралелі до поданих одиниць?

Дай, Боже, з роси, з води!

Дай, Боже, разом двоє: щастя та здоров'я!

Нехай тобі, дитино, прибавить в ручки, ніжки і в животик трішки!

Боже вас благослови і материними, і батьковими молитвами!

Хай тобі Бог дає вік щасливий та довгий!

Нехай Бог дає щастя і здоров'я на многії літа!

Хай вам Бог пошле, чого в нього просите!

Щоб ти була багата, як земля, дужа, як вода, щоб у коморі і в оборі усього було доволі!

На вибір коду мовленнєвої поведінки впливають також такі компоненти соціальної ситуації: міжособистісні відносини, умови і місце мовленнєвого акту, комунікативна установка. Із перелічених трьох компонентів основними є міжособистісні стосунки. Зміна значення цього параметру (офіційні – неофіційні відносини) більш за все обумовлюють характер комунікації взагалі і вибір потрібної одиниці мовленнєвого етикету частково. Наприклад, у

відношенні до малознайомих осіб надається перевага нейтральним формулам вітання: *Добрий ранок (день, вечір)! Здрастуйте!* У близьких, дружніх стосунках вітання мають знижений, фамільярний, рідше – нейтральний відтінок: *Здоров! Кого я бачу? Привіт! Якими вітрами?* та інші. На думку Н.І.Формановської, „мовленнєвий етикет можна подати як соціально задані і національно специфічні ритуалізовані регулювальні правила мовленнєвої поведінки в ситуаціях установа, підтримання і закінчення контакту комунікантів у співвідношенні з їхнім статусом і ролями, рольовими і особистісними відношеннями, в офіційній і неофіційній сфері спілкування” [10, с.28].

Отже, мовленнєвий етикет ми розуміємо його як набір національних формул і зворотів, в основному вживаних з метою нав'язування, встановлення і підтримання мовленнєвого контакту в просторі певної культури. Попри наявність спільних структурних елементів у багатьох етносів (формули вітання, прощання, вибачення тощо), він має національно-культурну специфіку. Знання цієї специфіки – важлива складова комунікативної компетенції носія інших культурно-мовних традицій, необхідна умова успішної міжкультурної комунікації. Залучення національно-культурного тексту як засобу етнолінгвістики засвідчує якісне оволодіння школярами національно орієнтованими мовними одиницями, глибокими етнознаннями та формування високого рівня навичок створювати власні національно-культурні тексти різних стилів та жанрів мовлення.

Література

1. Бацевич Ф.С. Нариси з комунікативної лінгвістики: Монографія. – Львів, 2003. – 281 с.
2. Богдан С. Мовний етикет українців: традиції і сучасність. – К.: Рідна мова, 1998. – 478 с.
3. Вежбицка А. Сопоставление культур через посредство лексики и прагматики. – М., 2001. – 272 с.
4. Кочерган М.П. Загальне мовознавство. — К., 1999. — 284 с.

5. Леонтьев А.А. Психология общения. – Тарту, 1976. – 236 с.
6. Миронюк О.М. Історія граматичних засобів вираження ввічливості в українській мові // Мовознавство. – 1993. – № 2. – С. 55-63.
7. Радевич-Винницький Я. Етикет і культура спілкування. – Львів:
8. Тарасов Е.Ф. Социально-психологические аспекты этнопсихолингвистики // Национально-культурная специфика речевого поведения. – М.: Наука, 1977. – С. 38-67.
9. Формановская Н.И. Культура общения и речевой этикет // Русский язык в школе. – 1993. – № 5. – С. 75-79.
10. Формановская Н.И. Речевой этикет и культура общения. – М.: Высш. шк., 1989. – 159 с.

The problem ethnolinguistic bases of the shaping etiquette speech pupil of the main school is considered in the article.

Key words: *ethnolinguistic, speech etiquette, methods of teaching, communicative person.*